כיתה י' | תנ"ך | שיעור 1 מתוך 6 | 45 דק' | שמות א, א-כב

ממלכתי: סיפורי השעבוד, לידת משה ושליחותו (שמות א-ו) נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי ודיון ערכי); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו ומדרש); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.

שעבוד מצרים והמיילדות: "ותיראן המילדת את האלהים"

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יתארו את שלבי ההחמרה במדיניות פרעה: מס ועבודת פרך, גזרה סודית על המיילדות וגזרה גלויה על כל העם (א, ח-כב)
- התלמידים ינתחו את "וַיָּקָם מֶלֶךְ־חָדָשׁ, עַל־מִצְרָיִם, אֲשֶׁר לֹא־יָדַע, אֶת־יוֹסֵף" ואת "הָבָה נִתְחַכְּמָה, לוֹ" בעזרת רש"י ורמב"ן
- התלמידים ידונו במעשה המיילדות כמרי אזרחי ראשון בספרות, ובשאלה מה נותן לאדם כוח לסרב לפקודה לא מוסרית

❓ השאלה הגדולה של השיעור

מה נותן לשתי נשים כוח לומר "לא" למלך מצרים?

פרעה מצווה את המיילדות להמית כל בן, אבל "וַתִּירֶאןָ הַמְיַלְּדֹת אֶת־הָאֱלֹהִים, וְלֹא עָשׂוּ, כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֲלֵיהֶן מֶלֶךְ מִצְרָיִם". במרכז השיעור: איך מדיניות של שנאה מתקדמת שלב אחרי שלב, ומה עוצר אותה.

🧪 פתיחה

כותבים על הלוח שלוש מילים: "מס", "פרך", "היארה". שואלים: אם אלה שלושה שלבים בסיפור אחד, מה קרה ביניהם? אחרי שתי דקות של ניחושים קוראים יחד את פסוק ח: "וַיָּקָם מֶלֶךְ־חָדָשׁ, עַל־מִצְרָיִם, אֲשֶׁר לֹא־יָדַע, אֶת־יוֹסֵף.", ושואלים: מה פירוש "לא ידע את יוסף" אצל מלך שיוסף הציל את ארצו?

📖 הסבר למורה

ספר שמות נפתח ברשימת השמות של בני יעקב, ומיד עובר מ"שבעים נפש" למשפחה שהפכה לעם: "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל, פָּרוּ וַיִּשְׁרְצוּ וַיִּרְבּוּ וַיַּעַצְמוּ – בִּמְאֹד מְאֹד". הגידול הזה, שהוא ברכה בספר בראשית, נתפס בעיני מלך מצרים כאיום.

הפרק בנוי כמדרגות של החמרה: (1) נאום פרעה לעמו והטלת מס (פס' ט-יא); (2) "וַיַּעֲבִדוּ מִצְרַיִם אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, בְּפָרֶךְ" (פס' יג-יד); (3) פקודה סודית למיילדות (פס' טו-טז); (4) פקודה גלויה לכל העם: "כָּל־הַבֵּן

הַיְלוֹד, הַיְאֹרָה תַּשְׁלִיכֻהוּ". רמב"ן מסביר שהתוכנית נבנתה בכוונה בהדרגה, כדי שהעם לא ירגיש שמדובר באיבה.

באמצע המדרגות עומדות שתי נשים, שפרה ופועה. הכתוב אינו מספר על נס, אלא על בחירה: הן פשוט לא עשו. כשנשאלו, השיבו תשובה חכמה שהצילה את חייהן. בסוף הפרק נאמר שה' היטיב להן "וַיַּעַשׂ לָהֶם, בָּתִּים".

שאלה פרשנית פתוחה: האם המיילדות היו עבריות או מצריות? "לַמְיַלְּדֹת הָעִבְרִיֹּת" אפשר לקרוא כ"מיילדות עבריות" או כ"מיילדות של העבריות". רש"י מזהה אותן עם יוכבד ומרים; קריאה אחרת (ניסוח שלנו) רואה בהן נשים מצריות שבחרו במוסר על פני נאמנות למלך. כדאי להציג את שתי האפשרויות ולשאול מה כל אחת מוסיפה.

📜 הפסוקים (מכון ממרא, נוסח מנוקד)

שמות פרק א, פסוקים א-כב

(א) וְאֵלֶּה, שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, הַבָּאִים, מִצְרָיְמָה: אֵת יַעֲקֹב, אִישׁ וּבֵיתוֹ בָּאוּ.

(ב) רְאוּבֵן שִׁמְעוֹן, לֵוִי וִיהוּדָה.

(ג) יִשָּׂשכָר זְבוּלֻן, וּבִנְיָמִן.

(ד) דָּן וְנַפְתָּלִי, גָּד וְאָשֵׁר.

(ה) וַיְהִי, כָּל־נֶפֶשׁ יֹצְאֵי יֶרֶךְ־יַעֲקֹב – שִׁבְעִים נָפֶשׁ; וְיוֹסֵף, הָיָה בְּמִצְרָיִם.

(ו) וַיָּמָת יוֹסֵף וְכָל־אֶחָיו, וְכֹל הַדּוֹר הַהוּא.

(ז) וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל, פָּרוּ וַיִּשְׁרְצוּ וַיִּרְבּוּ וַיַּעַצְמוּ – בִּמְאֹד מְאֹד; וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ, אֹתָם.

(ח) וַיָּקָם מֶלֶךְ־חָדָשׁ, עַל־מִצְרָיִם, אֲשֶׁר לֹא־יָדַע, אֶת־יוֹסֵף.

(ט) וַיֹּאמֶר, אֶל־עַמּוֹ: הִנֵּה, עַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל – רַב וְעָצוּם, מִמֶּנּוּ.

(י) הָבָה נִתְחַכְּמָה, לוֹ: פֶּן־יִרְבֶּה, וְהָיָה כִּי־תִקְרֶאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסַף גַּם־הוּא עַל־שֹׂנְאֵינוּ, וְנִלְחַם־בָּנוּ, וְעָלָה מִן־הָאָרֶץ.

(יא) וַיָּשִׂימוּ עָלָיו שָׂרֵי מִסִּים, לְמַעַן עַנֹּתוֹ בְּסִבְלֹתָם; וַיִּבֶן עָרֵי מִסְכְּנוֹת, לְפַרְעֹה – אֶת־פִּתֹם, וְאֶת־רַעַמְסֵס.

(יב) וְכַאֲשֶׁר יְעַנּוּ אֹתוֹ, כֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרֹץ; וַיָּקֻצוּ, מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.

(יג) וַיַּעֲבִדוּ מִצְרַיִם אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, בְּפָרֶךְ.

(יד) וַיְמָרְרוּ אֶת־חַיֵּיהֶם בַּעֲבֹדָה קָשָׁה, בְּחֹמֶר וּבִלְבֵנִים, וּבְכָל־עֲבֹדָה, בַּשָּׂדֶה – אֵת, כָּל־עֲבֹדָתָם, אֲשֶׁר־עָבְדוּ בָהֶם, בְּפָרֶךְ.

(טו) וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ מִצְרַיִם, לַמְיַלְּדֹת הָעִבְרִיֹּת, אֲשֶׁר שֵׁם הָאַחַת שִׁפְרָה, וְשֵׁם הַשֵּׁנִית פּוּעָה.

(טז) וַיֹּאמֶר, בְּיַלֶּדְכֶן אֶת־הָעִבְרִיּוֹת, וּרְאִיתֶן, עַל־הָאָבְנָיִם: אִם־בֵּן הוּא וַהֲמִתֶּן אֹתוֹ, וְאִם־בַּת הִוא וָחָיָה.

(יז) וַתִּירֶאן הַמְיַלְּדֹת, אֶת־הָאֱלֹהִים, וְלֹא עָשׂוּ, כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֲלֵיהֶן מֶלֶךְ מִצְרָיִם; וַתְּחַיֶּיןָ, אֶת־הַיְלָדִים.

(יח) וַיִּקְרָא מֶלֶךְ־מִצְרַיִם, לַמְיַלְּדֹת, וַיֹּאמֶר לָהֶן, מַדּוּעַ עֲשִׂיתֶן הַדָּבָר הַזֶּה; וַתְּחַיֶּיןָ, אֶת־הַיְלָדִים.

(יט) וַתֹּאמַרְן הַמְיַלְּדֹת אֶל־פַּרְעֹה, כִּי לֹא כַנָּשִׁים הַמִּצְרִיֹּת הָעִבְרִיֹּת: כִּי־חָיוֹת הֵנָּה, בְּטֶרֶם תָּבוֹא אֲלֵהֶן הַמְיַלֶּדֶת וְיָלָדוּ.

(כ) וַייֵטֶב אֱלֹהִים, לַמְיַלְּדֹת; וַיִּרֶב הָעָם וַיַּעַצְמוּ, מְאֹד.

(כא) וַיְהִי, כִּי־יָרְאוּ הַמְיַלְּדֹת אֶת־הָאֱלֹהִים; וַיַּעַשׂ לָהֶם, בָּתִּים.

(כב) וַיְצַו פַּרְעֹה, לְכָל־עַמּוֹ לֵאמֹר: כָּל־הַבֵּן הַיִּלּוֹד, הַיְאֹרָה תַּשְׁלִיכֻהוּ, וְכָל־הַבַּת, תְּחַיּוּן.

שם ה' מובא בכתיב ה'. הפסוקים המלאים בקישורים למטה.

⚖️ כתוב / מפרשים

בצד אחד מה שכתוב בפסוק, ובצד השני פירוש. הפירוש הוא דרך אחת להבין, לא חלק מהפסוק.

📜 **כתוב:** "וַיָּקָם מֶלֶךְ־חָדָשׁ, עַל־מִצְרָיִם, אֲשֶׁר לֹא־יָדַע, אֶת־יוֹסֵף"

💭 **מפרשים:** רש"י מביא מחלוקת: "חַד אָמַר חָדָשׁ מַמָּשׁ, וְחַד אָמַר שֶׁנִּתְחַדְּשׁוּ גְּזֵרוֹתָיו", ועל "לא ידע": "עָשָׂה עַצְמוֹ כְּאִלּוּ לֹא יְדָעוֹ".

📜 **כתוב:** "הָבָה נִתְחַכְּמָה, לוֹ: פֶּן־יִרְבֶּה"

💭 **מפרשים:** רמב"ן: פרעה לא רצה מלחמה גלויה, אלא "שֶׁיַּעֲשׂוּ דֶּרֶךְ חָכְמָה שֶׁלֹּא יַרְגִּישׁוּ יִשְׂרָאֵל כִּי בְּאֵיבָה יַעֲשׂוּ בָּהֶם", ולכן התחיל במס.

📜 **כתוב:** "וְכַאֲשֶׁר יְעַנּוּ אֹתוֹ, כֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרֹץ"

💭 **מפרשים:** רש"י: "רוּחַ הַקֹּדֶשׁ אוֹמֶרֶת כֵּן, אַתֶּם אוֹמְרִים פֶּן יִרְבֶּה וַאֲנִי אוֹמֵר כֵּן יִרְבֶּה".

📜 **כתוב:** "וַיַּעֲבִדוּ מִצְרַיִם אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, בְּפָרֶךְ"

💭 **מפרשים:** רש"י: "בַּעֲבוֹדָה קָשָׁה, הַמְפָרֶכֶת אֶת הַגּוּף וּמְשַׁבַּרְתּוֹ".

📜 **כתוב:** "וַתְּחַיֶּיןָ, אֶת־הַיְלָדִים"

💭 **מפרשים:** רש"י: לא רק שלא המיתו, אלא פעלו לטובתם: "מְסַפְּקוֹת לָהֶם מַיִם וּמָזוֹן".

📜 **כתוב:** "וַיַּעַשׂ לָהֶם, בָּתִּים"

💭 **מפרשים:** רש"י: "בָּתֵּי כְהֻנָּה וּלְוִיָּה וּמַלְכוּת", כלומר שושלות של מנהיגות יצאו מהן.

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

חומרים: תנ"ך (או דף הפסוקים מהעמוד הזה), מצגת, דף עבודה, לוח

1. פתיחה: "מס, פרך, היארה" על הלוח וקריאת פסוק ח (5 דקות)
2. קריאה מודרכת של הפרק ובניית "מדרגות ההחמרה" על הלוח (10 דקות)
3. חברותא: כתוב/מפרשים על "חדש" ו"נתחכמה" (רש"י, רמב"ן) (10 דקות)
4. דיון במיילדות: מה עשו, מה אמרו, ומה נתן להן כוח (12 דקות)
5. סיכום: "וכאשר יענו אתו כן ירבה" ותחילת הגאולה (6 דקות)
6. כרטיס יציאה (2 דקות)

💬 שאלות לדיון

הבנה (מה כתוב?)

1. מהו הנימוק שפרעה נותן לעמו לרדיפת ישראל (פס' ט-י)?
2. מנו את שלבי הגזרות בפרק לפי הסדר.
3. מה ענו המיילדות לפרעה כששאל אותן "מַדּוּעַ עֲשִׂיתֶן הַדָּבָר הַזֶּה"?

פרשנות (מה זה אומר?)

1. רש"י מביא שני פירושים ל"מלך חדש". מה ההבדל ביניהם, ואיזה מהם מטריד יותר?
2. לפי רמב"ן, למה פרעה התחיל דווקא במס ולא בגזרה קשה מיד?
3. מה המשמעות של "וַתִּירֶאןָ הַמְיַלְּדֹת, אֶת־הָאֱלֹהִים"? האם יראת אלוהים היא כאן רגש, ערך או מעשה?

הערכה (מה דעתי?)

1. האם תשובת המיילדות לפרעה הייתה שקר? האם מותר לשקר כדי להציל חיים?
2. האם אפשר להשוות את המיילדות לאנשים שסירבו לפקודות לא מוסריות בהיסטוריה? מה דומה ומה שונה?
3. "עשה עצמו כאילו לא ידעו": האם שכחה של טובה יכולה להיות בחירה?

🏁 סיכום השיעור

הפרק מתאר איך מדיניות של פחד ושנאה מתקדמת שלב אחרי שלב: מנאום, דרך מס ועבודת פרך, ועד גזרת מוות. אבל דווקא כשנראה שאין מוצא, הכתוב מעמיד במרכז שתי נשים שבחרו לא לציית, ומבטיח: "כַּאֲשֶׁר יְעַנּוּ אֹתוֹ, כֵּן יִרְבֶּה". זו נקודת הפתיחה של סיפור הגאולה.

🎟️ כרטיס יציאה (2 דקות)

השלימו: "מה שנתן למיילדות כוח לסרב היה ____, ואני לומד/ת מזה ש____."

🧭 התאמה לפי זרם

השיעור מתאים לשני הזרמים. ההבדל בדגשים:

ממלכתי

- קריאה ספרותית של מבנה ההחמרה: איך נבנית מדיניות דיכוי צעד אחרי צעד.
- המיילדות כסיפור על מרי אזרחי ואחריות אישית מול סמכות.
- דיון פתוח: זהות המיילדות (עבריות או מצריות) ומה כל קריאה מלמדת.
- חיבור היסטורי זהיר לשאלת ציות לפקודה בלתי חוקית בעליל (בלי השוואות קלות).

ממלכתי-דתי (חמ"ד)

- רש"י על "חדש ממש" / "שנתחדשו גזרותיו" ו"עשה עצמו כאילו לא ידעו": כפיות טובה כשורש הרע.

- "וַתִּירֶאן הַמְיַלְּדֹת, אֶת־הָאֱלֹהִים": יראת שמים כבסיס למוסר, ו"ויעש להם בתים" (רש"י) כשכר.
- רמב"ן על "נתחכמה": ההדרגתיות כתכסיס, והקשר לגלות ולגאולה.
- "וכאשר יענו אתו כן ירבה": השגחה גם בשעת הסתר, כפי שרש"י מביא מן המדרש.

💡 הערות למורה

פסוק כב (השלכת הבנים ליאור) קשה; אין צורך להרחיב בפרטים. המיקוד הוא בבחירה המוסרית של המיילדות ובמבנה הפרק. כדאי לשמור את "מדרגות ההחמרה" על הלוח לשיעור הבא, שבו נולד משה בתוך הגזרה. למתקשים: דף עם תמיכה.

📝 בדף העבודה

מדרגות ההחמרה, כתוב/מפרשים על "מלך חדש" ו"נתחכמה", המיילדות ושאלת השקר, שאלה בסגנון בגרות ומחוון. יש גם גרסה עם תמיכה.

מקורות

- שמות א (מכון ממרא)
- רש"י על שמות א, ח (ספריא)
- רמב"ן על שמות א, י (ספריא)
- רש"י על שמות א, יב (ספריא)
- רש"י על שמות א, יג (ספריא)
- רש"י על שמות א, יז (ספריא)
- רש"י על שמות א, כא (ספריא)

מחוון למורה

מחוון: שעבוד מצרים והמיילדות: "ותיראן המילדת את האלהים"

1. מס וערי מסכנות: פס׳ יא, שרי מסים מצריים. עבודת פרך: פס׳ יג-יד, "מצרים" (כל העם המצרי). פקודה למיילדות: פס׳ טו-טז, בסתר, המיילדות. פקודה לכל העם: פס׳ כב, "לכל עמו".
2. פירוש א: מלך חדש ממש, שלא הכיר את יוסף. פירוש ב: אותו מלך, אבל גזרותיו התחדשו, ו"לא ידע" = עשה עצמו כאילו לא ידע (כפיות טובה). תשובה מנומקת: למשל פירוש ב מסביר את ההחמרה המכוונת.
3. רמב"ן: מלחמה גלויה הייתה בגידה ומסוכנת מול עם רב; לכן "דרך חכמה" שלא ירגישו באיבה: מס, כמנהג הגרים. לימוד: רדיפה מתחילה במהלכים שנראים "חוקיים" ומחריפה בהדרגה.

4. פרעה רצה למנוע ריבוי ("פן ירבה"), והתוצאה הפוכה ("כן ירבה"). רש"י: רוח הקודש עונה לו מילה במילה. התוכנית האנושית נכשלת מול ההשגחה.

5. הן לא המיתו את הילדים ואף "ותחיין" (רש"י: סיפקו מים ומזון). לפרעה אמרו שהעבריות "חיות" ויולדות לפני שהמיילדת מגיעה. דעה מנומקת: הצלת חיים מול אמירת אמת, סכנת חיים למיילדות.

6. א. מס וערי מסכנות (יא); עבודת פרך (יג-יד); פקודה סודית למיילדות (טו-טז); פקודה לכל העם להשליך ליאור (כב). ב. פרעה חשש ממלחמה גלויה מול עם רב, ולכן פעל בדרך שלא יורגש שמדובר באיבה: מס כמקובל אצל גרים, ואחר כך גזרות בסתר, ורק בסוף בגלוי. ג. יראת אלוהים = הכרה שיש סמכות מוסרית מעל המלך, ולכן אינן מצייתות לפקודה לרצוח; דוגמה מנומקת (למשל פקודה בלתי חוקית בעליל, סירוב להשתתף בפגיעה בחפים מפשע).

פרשנות מסומנת כפרשנות (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו, רשב"ם ואור החיים מתוך ספריא). נוסח הפסוקים ממכון ממרא; שם ה' מובא בכתיב ה'. ממלכתי: סיפורי השעבוד, לידת משה ושליחותו (שמות א-ו) נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי ודיון ערכי); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו ומדרש); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.